

ПІДПРИЄМСТВО ЯК СУБ'ЄКТ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1. Основні цілі, функції і напрями діяльності виробничого підприємства
2. Середовище господарювання підприємства
3. Класифікація підприємств та характеристика їх видів
4. Інтеграційні форми підприємств та організацій
5. Сутність виробничої та загальної структури підприємства

1. Основні цілі, функції і напрями діяльності виробничого підприємства

Підприємством називається самостійний уставний суб'єкт, що володіє правами юридичної особи та здійснює господарську діяльність.

Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Підприємство, якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом.

Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Підприємство є основною організаційною ланкою народного господарства України. Ця організаційна ознака кваліфікує підприємство як організаційну форму господарської (“бізнесової”) організації, тобто організації, в якій власники засобів виробництва і робочої сили об'єднують свої виробничі ресурси для здійснення господарської діяльності. Визначення “основна ланка”, з одного боку, відмежовує підприємство від інших організаційних форм економічної діяльності (типу домашніх господарств, індивідуальних промислів без створення підприємств, так званих тіньових структур тощо), а з іншого – від суб'єктів господарського права, які не належать до основної ланки: об'єднань підприємств, фінансових і посередницьких інститутів, органів управління економікою.

Закон встановлює, що підприємство – це суб'єкт господарювання. Суть визначення “господарюючий суб'єкт” полягає в тому, що підприємство є товаровиробником, трудовим колективом, який на

професійній основі (промисел) виробляє і реалізує свій товар з метою одержання прибутку. Як господарюючий суб'єкт підприємство здійснює виробничу, науково-дослідну іншу господарську діяльність. Підприємство є самостійним, господарюючим суб'єктом. Самостійність у прийнятті господарських рішень є однією з основних і необхідних умов діяльності підприємства як товаровиробника. Юридичний аспект такого визначення полягає в тому, що при здійсненні своєї господарської діяльності підприємства вільні у виборі предмета договору, визначенні зобов'язань, інших умов господарських взаємовідносин, що не суперечать законодавству України (ч. 2 ст. 67 Господарського кодексу України).

Нарешті, підприємство – це статутний господарюючий суб'єкт. Статут підприємства як локальний акт господарського законодавства нормативно визначає цілі і предмет діяльності окремого підприємства, відхилятися від яких без зміни статуту підприємству заборонено. Статут також визначає межі спеціальної правоздатності підприємства як юридичної особи. Це один з найважливіших правових актів підприємства, тому ст. 57 Господарського кодексу України спеціально визначає обов'язкові й альтернативні пункти, які включаються до статуту підприємства.

Підприємство має необхідне для господарюючого суб'єкта майно – основні і оборотні кошти, інші цінності, якими воно володіє, користується і розпоряджається на певному правовому титулі (на праві власності, повного господарського відання чи оперативного управління). Це майно юридично відмежоване, як правило, від майна власника підприємства і закріплене за підприємством як суб'єктом права. Основні і оборотні кошти перебувають на самостійному бухгалтерському балансі, гроші – на поточному рахунку підприємства в банку.

Підприємство є самостійним суб'єктом права. З одного боку, закон визначає його компетенцію (права та обов'язки) як господарюючого суб'єкта, з другого – зазначає, що підприємство є юридичною особою, яка не має у своєму складі інших юридичних осіб (ч. 5 ст. 62 Господарського кодексу). Цим підприємство істотно відрізняється від об'єднань підприємств (господарських об'єднань), до складу яких входять юридичні особи.

Як господарюючий суб'єкт з правами юридичної особи підприємство починає діяти від дня його державної реєстрації.

Таким чином, підприємство – це самостійна господарська організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку для здійснення господарської діяльності з метою задоволення суспільних потреб у товарі (продукції, роботах, послугах) і одержання прибутку, яка діє на підставі статуту, користується правами і виконує

обов'язки щодо своєї діяльності, є юридичною особою, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в банках.

До найважливіших **цілей** виробничого підприємства можна віднести такі:

- отримання прибутку;
- забезпечення потреб споживачів згідно з ринковим попитом;
- створення робочих місць;
- створення можливостей для професійного зростання;
- своєчасна виплата заробітної плати.

До основних **функцій** виробничого підприємства належать:

- виготовлення продукції;
- матеріально-технічне забезпечення;
- організація виробництва;
- управління персоналом;
- продаж та післяпродажний сервіс;
- сплата обов'язкових платежів до бюджету.

Діяльність виробничих підприємств **за напрямками** буває:

- 1) виробнича – передбачає організацію та регулювання процесу виготовлення продукції;
- 2) комерційна – збут та постачання;
- 3) маркетингова – дослідження зовнішнього середовища підприємства;
- 4) економічна – планування, фінансова діяльність, ціноутворення, облік та звітність, ресурсне забезпечення та ін;
- 5) інноваційна – науково-технічні розробки, технологічна та конструкторська підготовка виробництва, впровадження нових технологій та видів продукції;
- 6) інвестиційна – процес накопичення капіталу за рахунок вкладення цінностей у бізнес та створення додаткової вартості.

2. Середовище господарювання підприємства

На діяльність підприємства впливають різноманітні фактори. Всередині підприємства діють фактори внутрішнього середовища (персонал, оргструктура, стиль керівництва, технології, виробнича потужність та ін.), а поза його межами – зовнішнього. Зовнішнє середовище може здійснювати прямий вплив (мікросередовище) та опосередкований вплив (макросередовище). Мікросередовище – це споживачі, постачальники, державні органи, конкуренти, фінансово-кредитні установи та ін. Макросередовище містить такі фактори:

економічні, політичні, природні, демографічні, науково-технічні, екологічні.

3. Класифікація підприємств та характеристика їх видів

Для успішної практики господарювання в ринкових умовах, кваліфікованого управління підприємствами виключно важливим є знання їх класифікації за певними ознаками (див.табл.1).

Таблиця 1

Класифікація підприємств

Ознака	Види підприємств
Мета і характер діяльності	Комерційні та некомерційні
Форма власності	Державні, приватні, колективні, комунальні
Належність капіталу	Національні, іноземні, спільні
Правовий статус	Одноосібні, кооперативні, орендні, господарські товариства
Галузево-функціональний вид діяльності	Промислові, сільськогосподарські, будівельні, транспортні, торговельні, ін.
Чисельність працівників	Великі, середні, малі
Територіальне підпорядкування	Головні, дочірні, асоційовані
Структура виробництва	Вузькопрофільні, багатoproфільні, комбіновані

Для переважної більшості підприємств властивим є комерційний характер діяльності з одержанням прибутку. До некомерційних відносяться звичайно благодійницькі, освітянські, медичні, наукові та інші підприємства невиробничої сфери народного господарства.

Приватними є підприємства, що засновані на власності майна окремих громадян, з правом найму робочої сили. Вони базуються відповідно на власності майна однієї особи або членів однієї сім'ї, виключно на їх особистій праці.

Колективне підприємство ґрунтується на власності його трудового колективу, а також кооперативу, іншого статутного товариства або громадської організації.

В Україні функціонують державні та державні комунальні підприємства. Їх майно вважається відповідно власністю загальнодержавних чи адміністративно-територіальних одиниць.

За належністю капіталу і контролю прийнято розрізняти підприємства: національні – капітал належить підприємцям своєї країни; закордонні – капітал є власністю іноземних підприємців повністю або у певній частині, що забезпечує їм необхідний контроль;

такі підприємства створюються у формі філіалів або дочірніх фірм та реєструються в країні місцезнаходження; спільні – коли підприємство засноване на базі об'єднання майна вітчизняних та іноземних власників.

Ознака правового статусу передбачає поділ підприємств за різним ступенем майнової відповідальності залежно від власності. Одноосібне підприємство є власністю однієї особи або родини; воно несе відповідальність за свої зобов'язання усім майном (капіталом). Господарські товариства можуть бути з повною або обмеженою відповідальністю.

Технологічною і територіальною цілісністю володіють так звані материнські (головні) підприємства або фірми. Особливістю діяльності їх є те, що вони контролюють інші фірми. Залежно від розміру капіталу, що належить материнській (головній) фірмі, а також правового статусу та ступеня підпорядкованості підприємства, які знаходяться у сфері впливу головної фірми, можна поділити на дочірні і асоційовані, філії і представництва. Дочірнє підприємство (компанія) – юридичне самостійне організаційне утворення, що здійснює комерційні операції і складає звітний баланс; проте материнська фірма суворо контролює діяльність усіх своїх дочірніх компаній, оскільки володіє контрольним пакетом їх акцій. Асоційоване підприємство є самостійним; воно не знаходиться під контролем фірми, яка володіє його акціями.

За чисельністю працівників відокремлюються малі підприємства, що складають основу малого бізнесу. До них відносяться господарюючі суб'єкти з чисельністю працюючих: у промисловості та будівництві – до 200 осіб; в інших галузях виробничої сфери – до 50 осіб; науці і науковому обслуговуванні – до 100 осіб; галузях невиробничої сфери – до 25 осіб; роздрібній торгівлі – до 15 осіб.

Поділ підприємств за галузево-функціональним видом діяльності та за структурою виробництва в цілому зрозумілий із самої назви окремих їх видів.

4. Інтеграційні форми підприємств та організацій

Підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою науково-технічну, виробничу, комерційну та інші види діяльності, якщо це не суперечить чинному антимонопольному законодавству. Як свідчить світовий і вітчизняний досвід господарювання, підприємства можуть створювати різні за принципами і цілями добровільні об'єднання:

- асоціації – найпростіша форма договірною об'єднання підприємств (фірм, компаній, організацій) з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатися у

виробничу і комерційну діяльність будь-якого з її учасників (членів);

- корпорації – договірні об'єднання господарюючих суб'єктів на основі інтеграції їх науково-технічних, виробничих та комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників;
- консорціуми – тимчасові статутні об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення загальної мети (наприклад, здійснення спільного великого господарського проекту). Учасниками консорціуму можуть бути державні і приватні фірми, а також цілі держави (наприклад, Міжнародний консорціум супутникового зв'язку);
- концерни – форма статутних об'єднань підприємств (фірм), що характеризується єдністю власності і контролю; об'єднання відбувається найчастіше за принципом диверсифікації, коли один концерн інтегрує підприємства (фірми) різних галузей економіки (промисловість, транспорт, торгівля, наукові організації, банки, страхова справа). Після створення концерну господарюючі суб'єкти втрачають свою самостійність, підпорядковуються звичайно фінансовим структурам. В сучасних умовах значно розширюється мережа міжнародних концернів;
- картелі – договірне об'єднання підприємств (фірм) переважно однієї галузі для здійснення спільної комерційної діяльності – регулювання збуту виготовлюваної продукції;
- синдикати – організаційна форма існування різновиду картельної угоди, що передбачає реалізацію продукції учасників через створений спільний збутовий орган або збутову мережу одного з учасників об'єднання. Подібним чином може здійснюватись закупівля сировини для всіх учасників синдикату. Така форма об'єднання підприємств є характерною для галузей з масовим виробництвом однорідної продукції;
- трести – монополістичне об'єднання підприємств, що раніше належали різним підприємцям, в єдиний виробничо-господарський комплекс. При цьому підприємства повністю втрачають свою юридичну і господарську самостійність;
- холдинги – специфічна організаційна форма об'єднання капіталів; державницьке інтегроване товариство, що саме безпосередньо не займається виробничою діяльністю, а використовує свої фінансові кошти для придбання контрольних пакетів акцій інших підприємств, які є учасниками концерну

або другого добровільного об'єднання. Завдяки цьому воно здійснює контроль за діяльністю таких підприємств. Об'єднувані в холдингу суб'єкти мають юридичну і господарську самостійність. Проте вирішення основних питань їх діяльності належить холдинговій фірмі;

- фінансові групи – об'єднання юридично та економічно самостійних підприємств (фірм) різних галузей народного господарства. На відміну від концерну фінансові групи очолюють один або декілька банків, які розпоряджаються капіталом підприємств (фірм, компаній), що входять до них, координують усі сфери їх діяльності.

В сучасних умовах ринкового господарювання основними широко впроваджуваними формами добровільних об'єднань підприємств (фірм, організацій) дедалі більше стають концерни, корпорації та фінансові групи.

5. Сутність виробничої та загальної структури підприємства

Підприємство як відкрита система своє існування і розвиток засновує на взаємодії із зовнішнім середовищем. При цьому умовою успішного існування системи є певна відповідність між середовищем та системою. Пристосуватися до змін у середовищі система може різними шляхами. Можна змінити кількість або якість елементів, з яких складається система, або поміняти зв'язки між елементами, щоб досягти нового синергічного ефекту. Спосіб поєднання елементів системи являє собою її структуру.

Структура підприємства – це його внутрішній устрій, який характеризує склад підрозділів та систему зв'язків, підпорядкованість та взаємодію між ними. При цьому розрізняють поняття виробничої, загальної структур підприємства та організаційної структури управління.

Сукупність виробничих підрозділів утворює виробничу структуру підприємства. Існують кілька принципів класифікації виробничих структур.

1. Залежно від підрозділу, діяльність якого покладено в основу виробничої структури, розрізняють цехову, безцехову, корпусну та комбінатську структури.

За цехової виробничої структури основним виробничим підрозділом є цех, тобто адміністративно відокремлена частина підприємства, у якій виконується певний комплекс робіт відповідно до внутрішньозаводської спеціалізації. За характером своєї діяльності цехи поділяються на основні, допоміжні, обслуговуючі, побічні,

експериментальні, підсобні.

Основні цехи виготовляють продукцію, що визначає профіль та спеціалізацію підприємства і призначена для реалізації на сторону.

Допоміжні цехи виготовляють продукцію, що використовується для забезпечення власних потреб підприємства.

Обслуговуючі цехи та господарства виконують роботи, які забезпечують необхідні умови для нормального перебігу основних та допоміжних виробничих процесів (ремонтні, інструментальні, транспортні, складські).

Побічні цехи виконують прибиральні роботи після відпрацювання основного виробництва – утилізацію відходів, переробку та виготовлення продукції з відходів основного виробництва.

У структурі деяких підприємств існують експериментальні (дослідні) цехи, які займаються підготовкою та випробуванням нових виробів, розробкою нових технологій, проведенням різноманітних експериментальних робіт.

Підсобні цехи виконують роботи підсобного характеру – виробництво тари, тепличне господарство.

На невеликих підприємствах з відносно простими виробничими процесами застосовується безцехова виробнича структура. Основою її побудови є виробнича дільниця, де виконуються технологічно однорідні роботи або виготовляється однотипна продукція.

Корпусна виробнича структура характерна для великих підприємств, коли декілька однотипних цехів можуть бути об'єднані у корпус. У цьому випадку корпус стає основним структурним підрозділом підприємства.

На підприємствах, де здійснюються багатостадійні процеси виробництва, характерною ознакою яких є послідовність процесів переробки сировини (металургійна, хімічна, текстильна промисловість), використовується комбінатська виробнича структура. Її основу становлять підрозділи, які виготовляють завершену частку готового виробу (чавун, сталь, прокат).

2. За формою спеціалізації основних цехів розрізняють технологічну, предметну та змішану виробничі структури. Ознакою технологічної структури є спеціалізація цехів підприємства на виконанні певної частки технологічного процесу або окремої стадії виробничого процесу (ливарні, термічні, механообробні, складальні цехи машинобудівного підприємства). Технологічна структура використовується переважно на підприємствах одиничного та дрібносерійного виробництва з різноманітною та нестійкою номенклатурою продукції.

Ознакою предметної структури є спеціалізація цехів на

виготовленні певного виробу або групи однотипних виробів, вузлів, деталей з використанням різноманітних технологічних процесів та операцій (цех кузовів, задніх мостів, двигунів на автомобільному заводі). Предметна структура виробництва поширена на підприємствах великосерійного та масового виробництва з обмеженою номенклатурою та значними обсягами продукції. Проте на практиці – обмаль підприємств, де всі цехи спеціалізовані лише технологічно або лише предметно. Переважна більшість підприємств використовують змішану виробничу структуру, за якої частина цехів спеціалізована технологічно, а решта – предметно.

3. Залежно від наявності основних та допоміжних процесів розрізняють підприємства з комплексною та спеціалізованою структурою виробництва. Підприємства з комплексною виробничою структурою мають всю сукупність основних та допоміжних цехів, а зі спеціалізованою структурою – лише їх частину.

Формування виробничої структури здійснюється під впливом багатьох факторів: виробничий профіль підприємства; обсяги виробництва продукції; рівень спеціалізації; місце знаходження підприємства та ін.

Загальну структуру утворює сукупність усіх виробничих, невиробничих та управлінських підрозділів підприємства.

Питання для самоконтролю

1. Надайте характеристику підприємства як первинної ланки виробничої сфери.
2. Назвіть основні функції та цілі підприємства.
3. Якими законодавчими актами регулюється господарська діяльність підприємств?
4. Визначте найважливіші напрями діяльності підприємства в сучасних умовах.
5. Що являє собою зовнішнє середовище підприємства? Які цього основні характеристики?
6. За якими ознаками класифікують підприємства?
7. Як поділяють основні цехи за формою спеціалізації?
8. Що є ознакою предметної структури спеціалізації цехів?
9. Як розрізняють підприємства залежно від наявності основних та допоміжних процесів?
10. Під впливом яких факторів здійснюється формування виробничої структури?

Тести

1. *До загальних ознак підприємства не слід відносити:*
 - а) єдність і цілісність майнового комплексу, як правило, із замкнутою технологічною структурою;
 - б) специфічність господарської діяльності, що спрямована на виробництво продукції чи надання послуг;
 - в) ведення автономного бухгалтерського обліку і складання балансу;
 - г) обов'язкову наявність товарного знака.

2. *До юридичних ознак підприємства не відносять:*
 - а) наявність печатки;
 - б) ведення бухгалтерського обліку;
 - в) наявність планового відділу;
 - г) наявність статуту.

3. *Основним методом регулювання діяльності підприємств у ринковій економіці є:*
 - а) адержавне планування;
 - б) директивне планування;
 - в) ринкове саморегулювання;
 - г) усі відповіді правильні.

4. *Підприємства в ринковій економіці переважно знаходяться в такій формі власності:*
 - а) державній;
 - б) приватній;
 - в) кооперативній;
 - г) муніципальній.

5. *До підприємств можна віднести наступний суб'єкт господарювання:*
 - а) їдальню, що знаходиться в складі промислового підприємства, і майно якої відображено в балансі останнього;
 - б) особу, що займається вирощуванням овочів у власному господарстві та їх реалізацією на колгоспному ринку;
 - в) особу, що займається індивідуальною трудовою діяльністю, пов'язаною з виробництвом одягу і подальшою реалізацією через комісійний магазин;
 - г) фермерське господарство;
 - д) усі відповіді правильні.

6. На вибір виду діяльності підприємства здійснює вплив:

- а) розмір власного майна;
- б) порядок реєстрації підприємства;
- в) кон'юнктура товарних ринків і ринків факторів виробництва.

7. Критерієм, що використовується у випадку віднесення підприємства до виду "малого" є:

- а) розмір господарської діяльності;
- б) форма власності;
- в) положення на споживчому ринку;
- г) чисельність працівників.

8. Не слід відносити до результатів діяльності підприємства:

- а) прибуток;
- б) виготовлену продукцію;
- в) інформацію про ціни на продукцію;
- г) послуги споживачам.

9. Консорціум – це:

- а) договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності, що не має права втручатися у виробничу і комерційну діяльність будь-якого з його учасників;
- б) статутне об'єднання підприємств промисловості, наукових організацій, транспорту, банків, торгівлі та ін. на основі повної фінансової залежності від одного чи групи підприємців;
- в) договірне об'єднання, створене на основі об'єднання виробничих, наукових і комерційних інтересів з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників;
- г) тимчасове статутне об'єднання промислового та банківського капіталу для досягнення загальної мети.

10. Економіка підприємства вивчає:

- а) вхідні ресурси підприємства та ефективність їх використання;
- б) ресурси, що перетворені в процесі виробництва;
- в) співвідношення ресурсів на вході в підприємство і на виході з підприємства.

11. Постачальники відносяться до факторів зовнішнього середовища:

- а) прямого впливу;
- б) непрямого впливу.

12. До характеристик зовнішнього середовища підприємства відноситься:

- а) динаміка попиту;
- б) динаміка пропозиції;
- в) взаємозв'язок факторів;
- г) жодна з наведених.

13. Залежно від підрозділу, діяльність якого покладено в основу виробничої структури, розрізняють структуру:

- а) цехову;
- б) структурну;
- в) безцехову;
- г) багатогалузеву.

14. За формою спеціалізації основних цехів розрізняють виробничу структуру:

- а) багатопрофільну;
- б) технологічну;
- в) безцехову;
- г) багатогалузеву.

15. Залежно від наявності основних та допоміжних процесів розрізняють підприємства з комплексною структурою виробництва:

- а) багатопрофільну;
- б) технологічну;
- в) спеціалізовану;
- г) багатогалузеву.

